

5 чылдың август
де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 136
(18723)

2015 чылдың
декабрь 8
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлге»

ТЕРЕ-ХӨЛЧҮЛЕРНИҢ ЭЛБЕК ОЛЧАЗЫ

Тере-Хөл кожууннуң хуу сайгарлыкчылары, араттары, аңныыр-тывыш ажил-агыйының төлээлери
«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлге» деп республиканың 2015 чылда түңнел делгелге-ярмарказынга
тарыхыны кылып, бүдүрген барааннарын хөйү-биле делгеп салган.
Тере-Хөлдүң сайгарлыкчыларының, аңчы, балыкчыларының делгелгезиниң организаакчылары
Наталья Кара-ооловна Дүмен-Баир биле Нелли Ивановна Артына олар чаа аңнаашкын сезонунда
Тере-Хөлдүң аңчыларының тыпканы киш кештерин ярмарканың киржикчилеринге көргүзүп турары.
Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Тываның Баштыңының
ажыл-херээ

КАДРЛАР ШИЛИЛГЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол күрүне эрге-
леп-башкарылга органның ажилдаар кадрларны
шилип турар үеде тодаргай регламентини болгаш
бүгү ажил-херектерниң ажык-чарлыын хандыраары
Чазактың кадрлар албанындан негээн.

Шолбан Кара-оолдун санап турары-биле алырга,
республикада кадр ажылында тодаргай болгаш көскү
система мынчага чок, ындыг байдал ажилдакчыларның
штадын хевирлеп турар үеде эрге-чагырганың удуртукчу
органның удуртукчуларының талазындан чурум
хажыдышкыннарынга чедирип турар.

Күрүне албанынче ажилга кирирде, өг-
бүле кижигүннерин, таныш-көрүштерин алырын
кызыгаарлаарының талазы-биле Россияның күштүг
болуп турар хоойлужудулгазын шыңгы сагырын
Тываның Баштыңы негээн.

«Мындыг системаны тургузары — хөй талалыг
сорулга, ону дарый шиитпирлээри болдунмас, ынчал-
за-даа үндезин болур нормативтиг документилерниң
төлөвилелин кадр албаны, бир айдан орайтатпайн,
меңээ кирир ужурлуг» — деп, Шолбан Кара-оол дем-
деглээн. Ындыг четпестерни болдурбазының аргалары
бар, чүгле олар ажилдавайн турар деп, Шолбан Ка-
ра-оол санаан. Ооң чижээ, Шолбан Кара-оолдун боду
киргени дээди өөредилге черлерин «кызыл» дипло-
м-биле доосканнарың артык эргезиниң дугайында дүрүм.
Аныяк курлавырларны четчелээринге шөлчүгөш болур
Аныяктар чазаан тургузары Тываның Баштыңы санал-
даан турган.

Шолбан Кара-оол мынча деп демдеглээн:

«Төрөл-дөргүл, таныш-көрүш тыртар чорукту
мээң хууда демиселим-биле эвес, ажилдап кылган
система-биле чайладыр херек. Кадрларны чөптүг
болгаш ажык-чарлыг хуваары — эрге-чагырганың прин-
ципалдыг айтыры-дыр».

«АРЫГ ОРАН» ТУРГУСТУНУП ТУРА

Делегейде эң улуг дээн хөмнерниң бирээзи
Улуг-Хемниң үстүү унунда дөрт кожууннуң девис-
кээрлеринге «Арыг оран» деп национал паркты
тургузар.

Ол сорулганы күүседир ажилчын бөлүктүң дугайында
айтышкынга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол атты
салган. Ону удуртур кылдыр Чазак Даргазының АҢК-тү
болгаш бойдус айтырыгларын харыылап турар оралак-
чызы Сергей Ондарга дааскан. Ол ажилды күүседип
эгелээн чылдагааны — «Арыг оранга» федералдыг бой-
дус паркының эрге-байдалын тыпсырын чеди алыры.

Ол черлер Россияның Президентизи Владимир
Путинниң чаңгыс эвес удаа маңаа шөлээзин эрттирип
кээп чорааны-биле, бөмбүрзекте ол кайгамчык булуңу
келир салгалдарга арттыраарының чугулазының дугайын
демдеглеп келгени-биле бүгү делегейге сурагжаан. На-
ционал парк кылдыр Тожунуң, Каа-Хемниң, Тере-Хөлдүң
болгаш Эрзинниң чөөн талазында девискээрлериниң
тайга-даскыл участоктарын тускайлаары көрдүнүп
турар.

Төлөвилелдин эгелекчилери болуп турар тыва эко-
логтар парктың девискээринге «Пор-Бажың» шивээзин,
Тарыс, Үш-Белдир, Чойган дээн ышкаш эм суглуг аржаан-
нары киририн саналдап турар. Оларга онза камга-
лалдыг бойдус девискээрлери «Чээрэн», «Изиг-Суг»,
«Үш-Белдир» база кирер. Республиканың сайзыралының
перспективаларын барымдаалап, казымал байлактар
чыдар черлерни парктың кызыгаарындан үндүрер.

Федералдыг ужур-дузалыг парк тургустуна бээр
болза, парктың ажил-чорудулгазын хандыраар юридиктиг
черни тургузар арганы ол эрге-байдал бээр.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

Чагыдылга — 2016

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

2016 чылдың «Шын» солунуң чагы-
дылгазы Тываның бүгү почта салбырла-
рында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң
киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагы-
дып алырынче республиканың ырак-
чоок булуңнарында чурттап турар хүн-
дүлүг чонувусту — бижикчилеривисти,
номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Хүндүлүг чонувус!
«Шын» солунну
үезинде
чагыдып номчуңар.

Хүннүн медээлери

«ОРУС ДЫЛ ХҮНУ» ТӨЛЕВИЛЕЛ

Тываның Баштыңының деткимчези-биле республиканың кожууннарында Орус дыл хүнүн эрттирип турар.

Ол төлевилелдин эгелекчилери—Тывада орус дыл талазы-биле кол күрүнө инспектору Елена Хардикова-биле республиканың орус дыл болгаш литература башкылары. Оларның кол сорулгазы — орус дылды хүн бүрүде ажыггалын калбартыры, ону школаларга башкылаарының шынарын чаа деңгелче көдүрери.

«Орус дыл хүнү» төлевилелди баштай эрттирип эгелээн болгаш неделяның үшкү хүнүн орус дыл хүнү кылдыр чарлаан баштайгы муниципалдыг тургузуг — Сүт-Хөл кожуун. Среда санында бүгү суурларның чурттакчылары өг-бүлезинге, школага, магазиннерге болгаш өске-даа хей-ниити черлеринге чүгле орус дылга чугаалажырын оралдажып турарлар.

Сүт-Хөл кожуунга «Орус дыл хүнү» орус литератураның классиктериниң чогаалдарын номчурунун мөөрейи-биле эгелээн. Аңаа көдээ школаларның өөреникчилери, оларның ада-иелери, идепкейлиг аныктар, хоочуннар киришкен. Суг-Аксы суурнуң Культура бажыңының улуг эвес сценанынга орус поэзияның эртинелери — Александр Пушкинниң, Михаил Лермонтовтуң, Федор Тютчевтиң, Сергей Есенинниң, Афанасий Феттиң болгаш өске-даа классиктериниң шүлүктери чаңгыланганы турган.

Киржикчилериниң бирээзи, Ак-Даш школаның тоскуклазының өөреникчизи Анжелика Донгак

Марина Цветаеваның «Мне нравятся, что Вы больны не мной» деп шүлүүн шилип алган.

Кожуунда орус дылдыг чаңгыс кижилер, дээди категорияның информатика башкызы Андрей Терентьев Суг-Аксы ортумах школазынга сентябрь айда, Тываның Баштыңының көдээ черже ажылдап чоруп турар орус дылдыг башкыларга грант деткимчезин көргүзериниң дугайында төлевилелдинге дүүштүр ажылдап келген, ол Орус дыл хүнүн неделя санында эрттирип турарын чогуур үезинде алдынган эргежок чугула хемчег деп санап турар. Андрей Терентьев чуваш сөөктүг, өг-бүлезин-биле кады 13 чыл бурунгаар Волгадан көжүп келген башкы. Оон өөнүн ишти, орус дыл башкызы, ол Ак-Довурактың школазынга 10 хире чыл ажылдаан. Андрей Николаевичини Сүт-Хөлче чалаарга, ол ойталап шыдаваан, ам грант деткимчезиниң негелдезин езуугаар Суг-Аксы школазынга 5 чыл ажылдаар сорулгалыг. Орус дылдыг Сүт-Хөлге баштайгы хүнүнде Андрей Терентьев бодунун анык коллегаларына информатика талазы-биле ажык кичээл эрттирген.

Ол хүн кожуунун уруглар садтарына болгаш школаларына аңгы-аңгы конкурстар, хөглүг оюннар болган, оларның киржикчилери каяа-даа орус дылга чугаалажып турганнар.

Орус дыл хүнүн муниципалдыг өске-даа, орус дылды ховар ажыглап турар тургузугларга эрттирери планнаттыган. Эгелээн бо төлевилел узун хуусаалыг болур ужурулг деп башкылар санап турар.

gov.tuva.ru

«МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИНИ» МӨӨРЕЙ

Юристер хүнүнге тураскааткан «Судьяның эң эки дузалакчызы», «Судтун эки секретары» деп профессионал мергежилиниң тергилерин илгередип мөөрей Кызыл хоорай судунга эрткен.

Кызыл хоорайның суд даргазының хүлээлгезин күүседип турар Иван Иргитович Успун хоорай судунуң коллективинге байыр чедиргеш, моон-даа соңгаар үре-түннелдиг ажылдаарын күзеп, мөөрейни айткан.

Кеземче херектериниң талазы-биле суд секретарларының аразына эрткен «Судтун эң эки секретары» мөөрейге бирги черни — Анжела Айлан-ооловна Монгуш, ийги черни — Ирина Егоровна Семенова, үшкүзүн Азияна Вячеславовна Бурукей алган.

Хамааты херектер талазы-биле суд секретарларының аразына Алдын-Ай Айдыновна Ондар, Айрана Мергеновна Доржу-оол, Чечек Сергеевна Монгуш болгаш Сайлык Сергеевна Комбу олар тус-тузунда бирден үшкү черни ээлээннер.

«АЗИЯ ТӨВҮНДЕ ДОШ ТООЛ»

Декабрь 8-тен 15-ке чедир «Азия төвүнде дош тоол» деп дош скульптураларының фестивалы найысылалга эгелээр.

Ук хемчегниң программасы езуугаар декабрь 8-те мөөрейниң киржикчилериниң болгаш жюри кижигүннериниң чыыжы 10.30 шакта, 12.00 шакта Россияның Чурукчулар эвилелиниң кижигүнү Александр Баранмаа мастер-классты эрттирер. Красноярск хоорайдан келген аалчы Александр Зайцев декабрь 9-та

14.00 шакта парлалга конференциязын, 15.00 шакта мастер-классты эрттирер. Декабрь 10-да 10.00-12.00 шактарда дош скульптураларының фестивалының байырлыг ажыдышкыны болур. Декабрь 12-де 18.00 шакта дүнеки чырыкка скульптураларның көрүлдөзү, а декабрь 15-те 11.00 шакта фестивальдың түннелдерин үндүрүп, 12.00 шакта тиелекчилерни шаңнап-мактаар.

Бистиң корр.

Декабрь 9 — Ада-чурттуң Маадырларының хүнү

«Төккен ханның шуптузун-даа чыыр болза, Төрээн чурттуң үнөзүн ол солуй албас»

Ч.Доржу «Айт. Кадын. Ч.

... КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

Декабрь 9 — Россияда Ада-чурттуң Маадырларының хүнү. Оон бүдүүзүндө Леонид КАРА-ООЛГА ужуражып, чугаалаштым.

— Леонид Валерьевич, төрээн чурттуң маадырларының хүнүнүң бүдүүзүндө афган черге тулчуп чорааннарның дугайында чугаалап берип көрүңерем.

— 1979 чылдан 1989 чылга чедир эрткен бо дайынга Тывадан 460 ажыг кижиги киришкен. Он ийи кижиги аңаа мөчээн, оларның тозу — тыва, үжү — орус оолдар.

Дайын эгелеп чорда, аңаа бир-ле дугаар киришкеннер: Вячеслав Оюн (ол ам аравыста чок), Вячеслав Чигжит, Шолбан-оол Иргит, Вячеслав Аралчор болгаш өске-даа оолдар чажыт байдалга аңаа шериг албанын эрттиргеш келгеннер.

Аңаа ийи тыва офицер турдуvus: мен 1986-1988 чылдарда, Юрий Валерьевич Кара-оол 1985-1987 чылдарда спецназга 15 дугаар бригадала турдуvus. А ниитизи-биле спецназга Тывадан 4 кижиги бис, бис ийи, оон Эрзинден бир оол, дөрт дугаарывыс А.Бутанин.

— Афган черге бажын салган тыва оолдарывыстың иелери силерниң-биле харылзаалыг бе?

— Оолдары афган черге шериг албаны эрттирерин дыңнаан иелерниң сагыш-сеткилин чүге деңээр! Авам Анай Балчыровнаның бажы чаңгыс дүне агарып калган деп, төрелдеривис ам-даа сактып чугаалажыр. Ам канчаар, шилип алган мергежилевис ындыг — шериг офицери. Төрээн чурт кайнаар чорударыл, бар чыдар апаар. Ол дээрге солдаттың ыдыктыг албан-хүлээлгези-дир. Ийе. Чок болган 12 оолдарның төрелдери, эң ылаңгыя Чечена Сергеевна Норбу, Оюу Тюлюшовна Успун-оол (Балчыр), Чечеймаа Демчиковна Куулар, Белек Норжатовна Доржу бистиң эрттирген хемчеглеривистен чыда калбас кээр улус чүве. Эң улуг назылыг ава Нина Семеновна Белевскаяны база утпайн, барып турар бис.

— Афган черге дайылдажып чораан оолдар Кызылдың школаларына барып, оолдарга патриотчу кижизидилгелиг хемчеглерни эрттирип турарын көргөн мен. А ол дайынчылар боттары амыдыралында чөптүг эвес чүүлдер тургустуна бээр, изиглени бербестер-тир бе азы дайындан кээр, оларның психологтуг хоргадалының талазы-биле ажыл чоруттунган бе?

— Бистиң ниитилеливис оолдарның амыдырал-чуртталгазы-биле холбашкан айтырыгларны иитирлээр талазы-биле ажылды чорудуп турар. Ынчалза-даа 1989-1991 чылдарны билер болгай силер. Чурт буурап дүшкен. Афганчыларны өске чуртка ажыг чок албан эрттирип турган силер дээр ышкыш, тоомчага албас дүжүметтер хей турган. Ол чылдар афганчыларны дыка дадыктырган. Чөптүг эвес чүүлдерге эптешпейн, шыдашпайн кем-херек үүлгедип турганнар бар. А бистиң тыва оолдарның аразына ындыг чүве турбазын чедип ап четтигилкен бис. Ынчалза-даа кандыг дарга-

лар турбас дээрлел аан! Бергелер турган, ам ол артывыста калганынга өөрүп чоруур бис.

Бо хүннерде база чурт нарын байдалды чурттап эртип турар. Төрээн чуртун чүгле чурттуң иштинге тургаш камгалавас, ону камгалаарда кожа-хелбээ күрүнелерде кызыгаарлар бүзүрелдиг болур ужурулг, ынчангаш ол чурттуң айыыл чок чоруунуң талазы-биле чугула айтырыг-дыр. Тыва оолдар ам-даа шериг албанында эки диртип турары өөрүнчүг.

— Силерниң арга-дуржулганардан болгаш шериг мергежилер аайы-биле эскериглеринер чугаалап берип көрүңер. Маадырлыг чорук кылыптар хире кылдыр оолдарны канчаар кижизидер болза экил?

— Тыва улустуң чаңчылдары езуугаар эр кижини үш харлапкан соонда, бажын хылбыктааш, кулун аытты аңгылап, белекке бергеш, эр кижиги-дир мен дээр хөөнүн оттуруптар турган.

Мен көрүп чоруурумга, маадырларны чажындан кижизидер. Азы оол уругну бергелерге чажындан өөредип чугула. Мени кырган-авам шериг мергежил шилип алырумга: «Езулуг эр мергежил шилип алган-дыр сен, оглум» — дээш; эргеледип, бажым чыттап каан. Ол үеде шилип алган оруумшын-дыр деп чоргааралым дыка күштүг турду.

— Кырган-аваңарның сөзүн ол хире дыңнаар, үнелээр турганыңар ол бе?

— Чогу анык кенен сеткилим-биле кырган-авамны хомудаткан черим база бар.

Афган черге чоруур деп бардым деп чанып кээп чорумда, кырган-авамны бир-ле анай эдерип халып турар, чаптанчы аажок. «Ырак чер чоруур оглумга эъттен дүлүп, быдаадан хайындырып бээр» — дээш, кырган-авам курт чажыпкан эътти чугаш, хайындырып бээр деп барган. «Ындыг курттуг эът чивес мен» — дээш, эште-рим-биле кады суур иштинче агаарлап чорупкан мен. Оон кезээ кээримге, дыка чымчак эъттиг быдаа хайындырып каан болду. Демги кончуг халып турар анайы-даа чок. «Анайың кайыл, авай?» — дээримге, «Малды кижиги чиир дээш азыраар чүве ыйнаан, оглум. Чоор сен. Сен-не эки чорааш келзиңзе...» — деп кагды. Арай хедерленипкенимге эпчоксунсумза-даа, ам канчаар, амданнанып чип алдым. Черле ынчаш кырган-авам дыка мерген кижиги боор: «Черле кортпас сен, оглум. Кортук кижиги чүс катап өлүр, а маадыр кижиги чаңгыс катап өлүр. Сен коргарыңга, Леня корткан дивес, тыва кижиги корткан дээр. Өгбелериң чуртун ынчаар бужартатпас сен көрөм» — деп чагааш, черден үш даш алгаш, сымырангаш, тутсуп берген.

— Оон чагыс тулчуушкун үезинде деткимче болду бе?

— Ийе. 1987 чылдың май 12-14 хүннеринде «Афчакан караваны» тулчуушкун үезинде снайперлер баш көдүрбес кылдыр аткаш турупкан. Баштай бажым

чажыргаш, чыдыпкан мен. Кырган-авамның: «Леня корт дивес, тыва кижиги корткан дээр чугаазын сактып келип чай аразында чыткан черим өскээр халып чоруптум, эптиг черге туруп алгаш, аткажып тургаш, бир солдадым-б душманнарның эптиг туру бедик черни чаалап алдым. Ону эжелеп алганывыс дүң ында медээ дамчыдар дээр виске, рациявыс ол тулчууш үезинде үрелген, а бистиң иштерге деткимче кылдыр чок келген агаар десант шериги душманнар деп бодааш, а эгелээн. Солдадым телниң ын узун ыяш бажыңга ораа көдүрүп кээр, ынчан сокса

Чанып кээримге, кырган-авам ол-ла үеде, май 12 хүннеринде, эмчиге берген чыткыш, чок болган бол. Кижиниң хини төрээн чери-бидуш деп чүве ол-дур.

— Бир-ле ужуражылганыңа зинде таакпылаар оолдар дайын үезинде аңаа хей чер аттырып алганының дугайында чугаалап турганыңар дысагыжымдан ыраваасты ийин.

— Ийе. Таакпылаар чорук бодунуң кадыкшылын үнел эвес, дайын үезинде бодунуң шериг эш-өөрүнү өлүм азылынга салырыңа чедир болур. Бирээде, таакпы чыдындан кижиниң кайнаа эрткенин эскерип каап болур. Ийде, силерниң дыңнааның таварылга дыка өөредиле. Бир катап солдат от салыры кириер дээш, дашкаар үнел чиде берген. Канчап барган боор дээш үнел бээривиске, бо талакы холунда чаа кывыс таакпы, өске холунда оттуңу тудуп алган, хаваанда ойбо. Дайынга кижиги бүрүзү үнелел. О хире берге байдалга турган мынчаар чиик сеткилдиг болу дыка хомуданчыг. Ынчангаш ам-даа таакпы чыдынга хөөн чок.

— Темавыстан арай ыра бердивис ышкыш. Тыва маадырлар хей болгай. Төрээн чурттуң маадырларының хүнүн таварыштыр оларны аттарын ам база чонга дегеридип чугаалап көрүңерем.

— Афган черге дайылдажып оолдарның аразындан Мерген Чылбаевич Ооржак, Виктор Сураатович Оюн Кызыл Салдыс ордениниң эдилекчилери. Олар кайызы-даа балыглангаш берге байдалдан үнүп, эрес дидим чоруун көргүскеннер. Лидия Васильевна Волошина 3 чыл ажыг афган черге албан эрттирген, Бекоев, Якута дээр оолдар бар-дыр. Черле кымын кандыг дээр боор. Тыва оолдар чуртунуң ат-алдарын сыктап дайынчы даалганы эрес-дидим күүсеткен. Ам-даа күүседип чоруур. Россияның Маадыр камгалап сайыды Сергей Шойгу бистиң чаңгыс чер-чурттууру тыва чоннуң чоргааралы-дир. Ынчангаш тыва оолдар ам ийи дакпыр харысалгалыг, төрөө чериниң болгаш ат-суратты чаңгыс чер-чурттуунуң ат-алдары дээш улам дидим болур ужурулг.

Айлан ДАРЖАА
чугаалашкан

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Шаңнаарының дугайында

Өзүп орап салгалдың пат-
ютчу кижизидилгези болгаш
е-түннелдиг кады ажилда-
да дээш Россияның болгаш
Тываның демнежилгезинин
да Кызыл хоорайның үнде-
леп тургустунганының 100
алынга алдар болдурган
Тыва Республиканың юбилей-
и тураскаал медалы-биле
Сибирьниң федералдыг уни-
верситетинин ректору, био-
логия эртемнеринин доктору,
Россияның Эртемнер ака-
демиясының академиги Евгений
Александрович ВАГАНОВ,
Сибирьниң федералдыг
университетинин ниити айты-
штар талазы-биле проректору,
инженер институтунун ди-
ктору, техниктиг эртемнеринин
д-тору, профессор Евгений
Александрович ГАРИННИ, Рос-
сия Федерациясының Феде-
радыг Хуралының Федерация
өлүмүлүнүн кежигүнү, Феде-
радыг Чөвүлелиниң камгалал
кады айыыл чок чорук коми-
тетинин даргазының бирги

оралакчызы Франц Адамо-
вич КЛИНЦЕВИЧНИИ, Шериг-
инженер институтунун шериг
өөредилге төвүнүн начальниги,
техниктиг эртемнеринин канди-
дады Владимир Алексеевич
КОПЫЛОВТУ шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2015 чылдың ноябрь 10
№213

А.Б. Кувезинге «Тыва Республиканың улустун артизи» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында

Культураны болгаш уран
чүүлүдү сайзырадырынга са-
лыышкыны болгаш хей чылдарда
үре-түннелдиг чогадыкчы ажи-
лы дээш «Тыва Республиканың
улустун артизи» хүндүлүг атты
хөгжүмчү, «Ят-Ха» этно-рок
бөлүмүнүн удуртукчузу Альберт
Будачиевич КУВЕЗИНГЕ тып-
сыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2015 чылдың ноябрь 19
№221

Тыва Республиканың күрүнө шаңналдарын тыпсырының дугайында

Культураны болгаш уран
чүүлүдү сайзырадырынга са-
лыышкыны болгаш хей чыл-
дарда ак сеткилдиг ажилы дээш
«Тыва Республиканың алдар-
лыг ажилдакчызы» хүндүлүг
атты «Тываның чаңчылчаан
культуразын болгаш уран чо-
гаадылганын сайзырадыр
төп» күрүнениң бюджет албан
чериинин организас-методиктиг
килдизинин начальниги Айлана
Арыш-ооловна БАЛГАНГА
тыпсыр.

Чоннуң ырларын болгаш хөө-
мейни бедик шынарлыг күүседип
турары дээш «Тыва Респу-
бликаның алдарлыг артизи»
хүндүлүг атты «Тыва национал
оркестр» күрүнениң бюджет
албан чериинин сыгыт-хөөмей
талазы-биле артизи Каң-Хүлер
Валерьевич СААЯГА тыпсыр.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2015 чылдың ноябрь 27
№223

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2015-2020
чылдарда составын четчелеп эгелээринин дугайында

2015 чылдың декабрь 2 №121/574-6 Кызыл хоорай

Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик,
Чүгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Танды,
Хөл, Тес-Хем, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл кожуну-
нун, Ак-Довурак хоорайның девискээр соңгулда
комиссияларының 2010-2015 чылдарда составының
үн эргелеринин доозулганы-биле холбаш-
«Россия Федерациясының хамаатыларының
тулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының
таш референдумга киржир эргезинин дугайында»
ералдыг хоойлунун 26 чүүлүнүн 3,5,6,7 пункт-
уна дүүштүр Тыва Республиканы соңгулда
комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээр соңгулда ко-
миссияларына дараазында аттарны тыпсыр болгаш
аазында сан составын оларга тургузар:

Барыын-Хемчик кожунунун девискээр соңгулда
комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9
ижүнү);

Бай-Тайга кожунунун девискээр соңгулда комис-
сиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);
Чөөн-Хемчик кожунунун девискээр соңгулда
комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9
ижүнү);

Мөңгүн-Тайга кожунунун девискээр соңгулда
комиссиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 7
ижүнү);

Өвүр кожунунун девискээр соңгулда комиссиязы
комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Бии-Хем кожунунун девискээр соңгулда комис-
сиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Сүт-Хөл кожунунун девискээр соңгулда комис-
сиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Танды кожунунун девискээр соңгулда комиссиязы
комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Тере-Хөл кожунунун девискээр соңгулда комис-
сиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 5 кежигүнү);

Тес-Хем кожунунун девискээр соңгулда комис-
сиязы (комиссияның бадылаар эргелиг 9 кежигүнү);

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының 2015-2020 чылдардагы
составын четчелеп эгелээринин дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

«Россия Федерациясының хамаатыларының
тулда эргелеринин кол-кол магадылалдарының
таш референдумга киржир эргезинин дугайында»
ералдыг хоойлунун 26 чүүлүнүн 6 пунктузун,
Тыва Республиканың соңгулда комиссияларының
темазының дугайында» Тыва Республиканың
хоойлунун 18 чүүлүнүн 2 кезээн удуртулга бол-
гаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы
Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Мөңгүн-
Тайга, Өвүр, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Танды, Тере-Хөл, Тес-
Хем, Чаа-Хөл, Чеди-Хөл кожуннарның, Ак-Довурак
хоорайның девискээр соңгулда комиссияларының
2015-2020 чылдарда составына томуйлаары-би-
и соңгулда комиссияларының бадылаар эргелиг
ижүннеринин кандидатураларының талазы-биле

саналдарны хамаатылардан хүлээп ап эгелээнин
чарлап тур.

Документилерни бо чарлалды парлаан хүнден 30
хонуктун дургузунда 667000, Тыва Республика, Кызыл
хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың
Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. 8-(39422)-2-10-
09) деп адреске хүлээп алыр.

Девискээр соңгулда комиссияларының сос-
тавынче кандидатураларны саналдап кирирде
ону Россияның ТСК-ның 2010 чылдың 02.17-де
№192/1337-5 доктаалы-биле бадылааны девискээр
соңгулда комиссияларын четчелеп тургузарының
чүрүмүнүн дугайында Методиктиг сүмезинге дүүштүр
кириери эргежок чугула.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

Декабрь 9 — Делегейниң коррупцияга удур демисел хүнү

АЛЫКСАК-ЧИКСЕК ЧОРУКТУ КАДЫ ТИИЛЭЭР БИС

Делегейниң корруп-
цияга удур демисел хүнү-
нүн бүдүүзүндө Тыва Рес-
публиканың прокура-
туразының коррупцияга удур
демисел дугайында хоойлу-
жудулганы күүседип тура-
рынга хайгаарал талазы-биле
килдистиң начальниги Владис-
лав Пеняев журналистерниң
айтырыгларына харыылаан.

— Владислав Николаевич,
бо чылын республикага проку-
ратура ажилдакчыларының
кылып чоруткан хыналда-
ларының, оларның түңнел-
деринин дугайын чугаалап
көрүңерем.

— Мурнуку чылдарда дег,
бо чылын база прокурорлар
күрүнө болгаш муниципалдыг
албан дугайында, коррупция-
га удур демиселдин дуга-
йында хоойлужудулгаларның
күүселдезин хынаан. Ол үениң
дургузунда коррупция байдал-
дыг 987 хажыдышкыннарны
илереткен, хоойлуга дүүшпес
423 эрге-хоойлу актыларын то-
дараткан. Прокурорлар судтар-
же оларны чайладырының ду-
гайында 132 хомудалды, 220 не-
гелдени кириген, ооң түңнелинде
албан-дужаалдыг 200 кижиге
харыысалга онааган. Коррупция-
га удур хоойлужудулганы хажыт-
каны дээш, албан-дужаалдыг
47 кижиге хемчег хүлээткен, 7
кеземче херээн оттурган.

Хажыдышкыннарны тодар-
гайлаарга, мындыг. Күрүнениң
хамааты болгаш муниципал-
дыг албан-хаакчыттарына
чөпшээрэвес чүүлдерни, кы-
зыгаарлаашкыннарны сагы-
вайн баарының, республиканың
күрүнө эрге-чагырга орган-
нарының болгаш тус чер бот-
башкарылга органның
нормативтиг эрге-хоойлу ак-
тыларының федералдыг болгаш
регион хоойлужудулгаларына
дүүшпес чоруктарның фактыла-
ры илереттинген. Коррупцияны
болдурбазының талазы-биле
2008 чылдың декабрь 25-те

№273-ФХ Федералдыг хоойлунун
13.3 чүүлүндө көрдүнгөн негел-
дени күүседир талазы-биле хем-
чеглер алыр хүлээлгезин чамдык
организацияларның күүсетпейн
турар чоруктары база бар.

Чамдык удуртукчулар хуу
кижилерге онааган торгаалдар-
ны бюджет акша-хөреңгизи-биле
төлеп турарының фактыларын
прокурорлар илереткеш, оларны
эгиттиреринин талазы-биле не-
гелдени судтарже кирип турган.
Ол ышкаш күрүнө болгаш му-
ниципалдыг чагыгны парладып
турар үеде бюджет адырынга
хажыдышкыннар болдурганын
база илереткен.

Алыксак-чиксек чоруктуң
когу ам-даа үзүлбейн турарын
хыналдалар бадыткаан. Чижээ,
Мөрөн ортумах школазының кол
бухгалтеринин 429 муң рублди
оорлаанын Эрзинниң прокурору
илереткен. Таңды кожунунун
Владимировка суурда «Березка»
школа назы четпээн өөредилге
албан чериинин эргелекчизи
керээлерни болгаш күрүнө кон-
трактыларын конкурс чарлавайн,
оглу болгаш күдээзи-биле чарып
алганы билдинген. Оон аңгыда
ол-ла эргелекчи уругларның
аъш-чемин сайгарлыкчыларның
бирээзинден элээн улуг өрте-
биле садып алыр деп дугуржул-
ганы база кылган.

Саң-хөө болгаш коррупция-
лыг хажыдышкыннарга удур
республиканың прокурорлары
шыңгы демиселди чорудуп
турар. Бистиң бо ажилывыска
иштики херектер органның
ажылдакчылары, чурттакчы чон
улуг дузаны чедирип турар дээр-
зин демдеглээр херек.

Коррупция-биле сыныш чок
демисежи турар бүгү кижиге
бо хүн-биле силерниң
солунуңарны дамчыштыр ба-
йыр чедирип, эгелээн үүле-
херектерин эчизинге чедирерин
күзедим. Алыксак-чиксек чорукту
шупту кады тиилээр бис!

Василий КРИВДИК
чугаалашкан.

Артык сеткил ара дүжер

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН УТКАН ООРЛАР

ТР талазы-биле ИХЯ-ның
Истелге эргелелинин оттур-
ганы кеземче херээн прокура-
тура шын болгаш үндезинниг
деп санаан.

Ону оттурган чылдагаа-
ны — бөлүк кижилерниң РФ-
тиң КК-зинин 159 чүүлүнүн 4
кезээнде көрдүнгөн кеземче
херээн үүлгеткени, ол дээр-
ге бөлүгөжип алгаш, онза улуг
хемчээлдиг акшаны органи-
засты-биле, бузурукчу чорук
кылып, оорлааны-дыр.

Истелгениң илереткени бол-
за, Тыва Республиканың кадык
камгалалының «Улуг-Хемде
районнар аразының медицина
төвү» күрүнениң бюджет албан
чериинин чеди ажилдакчызы,
оларның аттарын истелге чо-
руп турары-биле дыңнатпаан,
бөлүгөшкен. 2013 чылдың ян-
варь 1-ден 2015 чылдың март 31-
ге чедир бюджет албан чериинин
бухгалтерия ажилдакчылары,

кол эмчиниң бир оралакчызы
кажар арга ажыглап тургаш,
медицина ажилдакчыларына
күш-ажыл төлөвирин санаар
даңзыга меге медээлерни ки-
рип тургаш, 22 млн. 215 муң 447
рублди оорлааннар.

Шак ынчаар албан-дужаал-
дыг болгаш административ-
ажыл-агый хүлээлгелерлиг бо-
луп турар кижилер боттарының
ээ-харыысалгазының дугайын
уттупкаш, Тыва Республиканың
кадык камгалалының «Улуг-Хем-
де районнар аразының медици-
на төвү» күрүнениң бюджет ал-
бан черинге онза улуг хемчээл-
диг когаралды чедирген.

Амгы үеде үүлгеттинген кем-
херектин канчаар болганын
тодарады-биле истелге ажилда-
рын боттандырып турар.

Владислав ПЕНЯЕВ,
Тыва Республиканың про-
куратуразының килдис
начальниги.

АНЫЯК САЙГАРЛЫКЧЫЛАРНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

2014 чылда Чеди-Хөл ко-жуунда өскүс уругларга ба-жыңнар тудуун доозуп, чаа микрорайонну туткан. Аас-кежиктиглерниң бирээзи Чой-ганмаа Эртине июль айда чаа бажыңын көжүп, ол-ла чылын бажыңын улгаттырып, гараж, мал-маганынга кажааны тудуп алган. Чойганмаа 6 баш инектиг,

төлевилелдери – 2015» респуб-лика мөөрейинге киришкеш, Тываның Баштыңының 100000 рубль грантызын алган. Ба-жыңының девискээринде боттарының күжү-биле (300000 рубль) мини-пекарняның тудуун доозарында келген. Ооң иштин-де хары угда 50 хлебти быжы-рыптар печканы база туткан. Пе-

эзгинде, пекарнязын ажыдып, хүнде 150 хлебти быжырып, 24 рубльге садарын планнап турар. Чаа туттунган Таежная кудумчу-зунда Чойганмаа кады чурттап турар кожоларын (өскүс уруг-ларны) эвилелдеп, 4 ажилчын олутту ажыдар дээни өөрүнчүг.

«Аныяктарның бизнес-төлевилелдери – 2015»-тиң

септелге ажилдары кидин түлүк. Амгы үеде кожууннун чагыргазының аңгылап берге-ни 100 дөрбелчин метр оран-саваның (шаанда универмаг садының ийги каъдында) шалазын солуп, чунар, солут-тунар өрээлдерни аңгылап, кезек тренажерларны садып алган. Оон аңгыда Иван Яры-гин аттыг спорт комплекзи-биле түр када тренажерларын ажыглаар дугуржулганы база кылган.

Тренажер залы эр, кыс ийи зоналыг болур. Кыстарның ма-га-боду кадык, чараш, сагыш-сеткили сергек болзун дээш, Ольга Красноярск хоорайдан мага-бот шимчээшкннерин ушкарып-башкарап тускай эр-темниг удуртукчуну (фитнес-инструкторну) чалааш, бодунуң дузалакчызынга ооң арга-дур-жулгазын өөредир.

Эгелеп чоруур аныяк сайгар-лыкчы Хову-Аксының професси-онал техникумунуң башкызы бол-ганда, бодунуң ийи өөреникчизин ажилче хаара тудар деп турар. Ол боду спортка бичиизинден ынак болгаш, Хову-Аксының чонун кадык амыдыралдың окур-хевиринче кыйгырып турар. Ооң чаа эгелээшкннин деткивес аргажок. «Арагалаашкын талазы-биле байдал чүгле Тывада эвес, абүдүн Россияда нарын болгай. Ынчан-гаш спорт-биле өңүктешкен кижии арагалап, таакпылаар чайы чок болур» – деп, ол бүзүрелдиги-биле чулаалады.

Чойганмаа Эрти

Тренажер залынга сту-лерге, ажил чок кижиле-хуу чиигелделер база кө-турар. Бо эки эгелээш боттандыраары-биле Оль-га 300000 рубльди үндү-Ольганың бир солутт-дузалакчызы, ооң өөр-ен Алдын-Херел Чадамба-кызы-биле тренажер-ой-шаанда ажыдар дээш, маккай ажилдап турар.

Хову-Аксының эгел-руур аныяк сайгарлыкчы-Тываның Баштыңы Ш-Кара-оолга, ТР-ниң Ань-херектериниң болгаш-талазы-биле яамыз-кожууннун чагыргазынга-четтиргенин илередип-болгаш бурунгаар көр-ажылдаар сорулгалыг.

Шончалай ХОВУ

Авторнуң тыртты-чуруктары.

Ольга Гришина дузалакчызы Алдын-Херел Чадамба-биле.

1 аъттыг. Ийи саар инектиг бол-гаш, ийи уруглуг өг-бүлө кезээде сүттүг. Кышты хүр ажары-биле, күзүн мал чемин хөйүнү белеткеп алган.

«Аныяктарның бизнес-

карняга херек дериг-херекселди Абакан хоорайдан чагыткан болгаш чоокку үеде эккеп алыр деп турарын Чойганмаа чугаала-ды. Аныяк сайгарлыкчы декабрь айда, адак дизе, 2016 чылдың

база бир тиелекчизи, 100000 рубль грантының эдилек-чизи Ольга Гришина чаңгыс чер-чурттугларынга трена-жер залын 2016 чылда ажы-дарын планнап алган. Ында

ЭРЗИН ЧОНУНУҢ КАДЫКШЫЛЫ

Моол-биле кызыгаарлашкак республиканың чөөн талазын-да, ыраккы Эрзин кожууннун 8 муң ажыг чурттакчы чонунуң кадыкшылының байдалы канды-гыл дээрзин билип ап, кожууннун төп эмнелгезинге четтивис. Суурнуң солагай талазында 2 каът улуг бажың кожууннун төп эмнелгези ол. Ажыл шагы чаа-ла эгелээн үеде чеде бердивис. Эмнелгениң эмчилери эртенги 5 минут хуралын эрттирип турлар. Бисти улуг эмчиниң оралакчызы, кезер эмчи Орлан Васильевич Ондар уткуп алгаш, эмнелгениң ажил-чорудулгазы-биле таныш-тырды.

Кожууннун эмнелге ады-рында ниитизи-биле 203 кижии ажилдап турар. Оларның 16-зы

— дээди, 89-зу — ортумак эртем-ниг эмчилер, арктаннары ажил-дакчылар. 2012 чылдан эгелеп, көдээ черлерге эмчилер чору-дар программа-биле тускай эр-темниг 7 специалистер ажилдап чедип келген болгаш, кадрлар талазы-биле айтырыг эки. Олар-га кожуун чагыргазы бажың тудуп алыр черлерни аңгылап берип турар. Эмчилер акша-шалыңын база деткимче төлевирлерин үе-шаанда ап турарын Орлан Ва-сильевич дыңнатты.

Кожууннун чурттакчыларын-дан эрткен чылын 29 кижии өлүп хораан турган болза, бо чылдың 10 айларының түңнели-биле 13 хуу эвээжээн. Эрткен чылын 2 бичии чаш өлүп, хораан болза, бо чылын 9 уруг чок болган. Ол

Уямаа Чырындаевна Булугун.

дээрге, аарыг-аржыктан эвес, даштыкы чылдагааннардан — озал-ондактан, кемдээшкннен, хораннаган таварылгалар-дыр. Бо чылдың 10 айларында 82 чаш уруг төрүттүнген.

Халдавырлыг өкпе аарыглар-ына удур, ону нептередир чору-куту узуткаары-биле чылдың-на республиканың туберкулезка удур диспансери кожууннун ча-гырга чери-биле дугуржулганы езугаар 2 неделяның дургузунда (Качыктан эгелээш, шупту суму-ларда) эрзинчилерни хынап кээп турар. Рентген-биле херекти тырттырып, хан анализин ап турар. Ол ышкаш «Кадыкшыл маршруду» база каш чыл улай келген. Бо чылын «Эң-не кадык суур» деп атты Булуң-Бажы суур алган.

Бо эмнелгеде хөй чылдарда чонга буянын көргүзүп чоруур дуржулгалыг эмчилер хөй. Олар-га 40 чыл стажтыг улуг эмчи сес-тразы Зоя Доргуутовна Баткар, уругларның халдавырлыг аарыг-лар салбырының хүндүскү эмчи сестразы Уямаа Чырындаевна Булугун, кезер эмчи сестразы Урана Анатольевна Сарыгбан, уруглар эмчизи Алдын-кыс Алек-сандровна Бурен база терапевт эмчи Чечек Санааевна Ламажап олар хамааржыр.

— Сөөлгү чылдарда ажил чок чоннун саны көвүдээнинден арагалаар чорук, ылаңгыя хер-ээжен чоннун, аныяктарның арагалаары көвүдээш. Эрзин хову чер-даа болза, бедик чер. Ынчан-гаш чоннун хөй кезинде хан ба-зыышкыны бедир. Мурнунда ол

аарыгдан улуг улус аарыг-ган болза, ам аарыг «аныя-эгелээн. Хан базыышкыны аңгыда пиелонефриттен (б-аары) база хөй. Чоннун аарыглары көвүдээш, эмне-невролог эмчи чок.

Коллективисте аныяк, дооскан эмчилер хөй. Улуг-вис — Артыш Михайлович боду база аныяк эмчи. Оон удуртулганы-биле эмнелген тыртып, эки ажилдап турар.

Бисти бир дүвүредип т-айтырыг — кожуунда аары-жилер хүлээп алыр аңгы п-клиника чогу. Ону уруглар-кылдыр эде кылган. Ынчанг-өрээлде 2 эмчи аарыг киж-хүлээп турар. Ынчалза-даа-зып ажилдап турар бис. Кү-программазы-биле эмнел-чаа дериг-херексел-биле-рээш, арыг-силиг, эмнедип ч-кижилер эм-таң сатпайн, ха-эмчи дузазын ап турар — ко-жууннун 35 чыл стажтыг те-певт эмчизи Чечек Санаае-Ламажап чугаалады.

Кожууннун төп эмнелгези-емилери хөй кезии херээжен-чилер болгаш, Иелер хүнү-тураскааткан кожууннун ий-шуулганынга идепкейлиг кир-кенин олар дыңнатты. Буян-эмчилерниң демниг коллек-ажылындан аңгыда, хөй-ни-хемчеглеринге киржип, шуп-зунга четтигип турарын мага-дывис.

Алдынай СОЯ

Владимир ЧАДАМБАНЫ тырттырган чуруктары.

Зоя Доргуутовна Баткар.

Бай-тайгажыларның бүзүрелдиг базымнары

ЭРЕС-КЕЖЭЭ АРАТ

Республикага мал бажының өстүрер сорулга-бичуу мал тудуп, амыдырап урууларның саны чылдан өсө түзүп турар.

Бай-Тайга кожуунун Шуй Тудундан 9 км Чаңгыс-Терек черде кыштаглап турар Алик Шойдан 2014 чылда ада-иезинин мал-биле башкаан ажил-ижин уламчы-чүс ажыг шээр болгаш он бода малын, дуңмаларын илдеп алгаш, онча-менди чорутуу. Чаа тургустун арат ажил-агыйында үш кирип турар болду. Мал-таанын дөрт хонук болгаш-ла, амак, ажилгыр, эрес-кежээ элчежи кадарып турар. Ынчангаш дыштаныр черинде олар амы-хууда алыр алыр алыр.

Кышты хүр-менди ажары-е Шойданнарның өг-бүлөзи ширбиилди чедер кыл-беткеп алган. Олар 4 күн. Өгнүң кыс ээзи Долаа-Арбай-ооловна — Шуйнун чүгөш уруулар садының элекчизи. Улуг огу шериг бан-хүлээлгезин эрттирип ту-

рар, а хеймери ачазының чанында. Бичизинден тура ада-иези урууларын ажил-агыйга, мал-маганга ынак кылдыр өөредип, кижизидип турар.

Даглар аразында чараштыр туттунган бажыны, ырактан халдып кел чорааш-ла, эскерип болур. Аныак арат чурттаар бажыны, мал-маганның кажаа-хораазын боду тудуп алган. Чайгы үеде малын карактавы-шаан, дыштаныр веранданы база кылган. Малчын Чаңгыс-Терек аржаанның эм-шынарлыг суунун курлавырын чедер кылдыр сөөртүп эккеп алыр. Өдөктө турар мал-маганын, дошту эргизип, суггарар. Малдың чылгаар кызыл дузу төнерге-ле, тус черниң хуу сайгарлыкчыларын-дан садып алыр.

Хүн батареялары, шим-чедикчинин дузазы-биле теле-визорну көрүп турар. Оон аңгыда газ база бар. Соталыг телефон дамчыштыр уруулары-биле, чоок-кавы аалдарның малчын-нары-биле доктаамал харылза-жыр аргалыг. Артык чарыгдал үндүрүп, хлеб сөөртүрүнүн ор-нунга Алик Шойдан хлебти боду быжырып алыр. Аныак арат анай, хураган, бызаазын боду

ыдып, саап алгаш, уруулар са-дынче дужаап, акша-төгерики ажилдап ап турар. Кыштагда

80 баш хураганны камгалап алган, келир чылын моон-даа эки көргүзүлгөни чедип алыры-

Алик Шойдан даайы Борис Иргит болгаш хеймер огу-биле.

"УАЗ", "ГАЗ-54" болгаш 7 олуттуг чик автомашиналар чорук-хе-рек кылырынга кезээде белең. Бо чылын 100 баш хойдан

биле, дүн-хүн дивейн, шудургу ажилдаар сорулганы араттар мурнунда салган.

«Кыжын хар кылынаарга,

бөрүлөр аалдарже чоокшулап, мал-маганын туду бээр — нарын айтырылганын бирээзи. Ынчан-гаш чоокку аалдарның малчын-нары-биле демнежи, телефон дамчыштыр долгашкаш, кокай-ларны дузактап, сегиртир-дир бис. Кышты онча-менди эртер дээш, мал чемин эш-өөрүмнүн, дуңмаларының дузазы-биле четчир кылдыр белеткеп алды-выс» — деп, арат чугаалады.

2016 чылда Алик Шойдан «Эгелеп чорутуу фермерлер-ни деткир» тускай сорулга-лыг программага киржири-биле документилен чыып, мал-маганының баш санын көвүдөдир планын мурнунга салган.

Малды дыштаныр шөлээ чок кадарына чүгле эрес-кежээ, кызымак кижилер тааржыр. Төрүн кожуунунга, республика-зынга хей малды өстүрер дээш, кыш-чай дивес, дыштаныр чай чок, ажил-агыйы дүне, хүндүс үзүлбес, ижинге бердинген, ак сеткилдиг, тура-соруктуг аныак араттарның холу улам дыңзыг ажилдаарын, ажил-херээ бүдүнгүр, чорутуу чогуунур болурун күзеп каалыңар.

АЖЫ-ТӨЛ КИЧЭЭНГЕЙ, ХАЙГААРАЛДА

Бай-Тайга кожуунун өг-бүлө гаш ие-чашка дуза чедирер 1995 чылда тургустунган. А чылдан бээр төптүн ди-тору — Чодураа Комбуевна

Хей ажи-төлдүг болгаш ажал байдалы нарын өг-елерниң ажи-төлүн хонар гаш хүндүскү салбырла-не хаара тудуп турар со-төпте, психолог, эмчи бол-кижизидикчи башкылар итизи-биле 23 ажилдакчы Кожуунун суму бүрүзүнде социал ажилдакчы өг-елерни, урууларны, хоочун-ны, инвалидтерни хайгаарап, аны чедирип турар.

Төптүн ажилдакчылары дүскү болгаш хонар сал-ында урууларга аңгы-аңгы элдерни эрттирип, онаал-арын кылдыртып, амдан-хоолулуг изиг аш-чемни еткен турар. Уруулар хостуг-нде шыдыраалап, шашки-теннистеп, хөгжүм болгаш изм бөлгүмнеринче улуг уургал-биле барып турар. Оку үеде төптүн удуртулгазы икээринге конькилээр, хок-тээр чуңгуну кудар болгаш оруун кылыр деп планнап

2010 чылда чаа, делгем, итар дүрүмнеринге дүгжүп ар оран-саваны ажылгалче рген. Ында урууларның ур, кичээлдээр, онаалга ыр, дыштаныр, чөмненир тем өрээлдери бар. Хөмүр лавырын четчир кылдыр сткен болгаш, өрээлдер дыка ыг.

Чайгы үеде кожуунун 210 ларын "Байлак", "Чагытай" ыкшылга-дыштанылга ла-леринче база төптүн "Буя-уя" хүндүскү лагерче хаара т турар.

Кожуун, сумуларда арага-р, урууларынче чогуур ки-

Чодураа Сегбе төптүн уруулары-биле.

чээнгей салбас өг-бүлелерниң бары чажыт эвес. Ол ыш-каш, арага ишпес-даа болза, амыдыралының байдалы нарын өг-бүлелер эвээш эвес. Оларның ажи-төлүн төптүн ажилдакчыла-ры хайгааралга ап, ада-ие-биле кижизидилге ажилын чорудуп, арга-сүмезин берип турар. Бо ажилды күштелдирери-биле Бай-Тайга кожуунун өг-бүлөгө болгаш ие-чашка дуза чеди-рер төвү кожуун чагыргазының өөредилге, ажаалда-тежээлде болгаш харагалзал, полицияның назы четпээннер-биле ажил чорудар килдистер, назы чет-пээннер комиссиязы, уруулар эргелеринин талазы-биле төлээ, адалар, херээженнер, хоочун-нар чөвүлелдери, библиотека ажилдакчылары-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар.

Төптүн девискээринде ду-залал ажил-агыйындан огу-рец, помидор, ногаан кулча, укроп, морковь, свекланың элбек дүжүдүн ажаап ап, боттарын хандырынып турар. Тайгазының хайыразы мөөгүлери дузап, көк-кат вареньеин хайындырып, ыт-кадын кургадып алган.

Бай-Тайга кожуунда со-циал төптүн ажилдакчылары ада-иезинин хайгааралы чок, өөредилгезинге бергедежи-п турар урууларга тайылбыр ажилын чорудуп, болдунар-ла дузаны чедирип, социал байдалы бер-ге өг-бүлелерниң хей-адын көдүрери-биле оларны хей-ниитинин хемчеглеринче эви-лелдеп, хаара тудары чаңчыл болу берген.

Хемчик сумузуунун өөреник-чилери Иелер хүнүнде төпке аалдап чедип, солун концертин

бараалгадып, боттары акша-төгерики окташкаш, урууларга чигирзиг белектерни сөңнээни, оларны бичизинден тура энерел сеткилдиг болурун-га чаңчыктырып турарының бадыйткалы-дыр. Кожуунун адалар, иелер, хоочуннар чөвүлелдери катчып алгаш, культура-массалыг хемчеглери эрттирип турарын демдеглевес аргажок.

Чылдың-на күзүн, школа эгелээр бетинде, «Школаже ки-реринге дузалаш!» деп акцияны социал төп чорудуп турар. Бо хемчегге кожуунун хуу сай-гарлыкчылары, албан черле-ри болгаш эриг баарлыг чону, хоочуннары киржи, бо чы-лын 111 өөреникчиге идик-хеп, өөредилге херекселдери-биле дузалашканы өөрүнчүг.

Социал ажилдакчылар кыр-ганнар болгаш инвалидтерниң

бажыңнарынга чедип, кадыкшыл байдалын хайгаарап, бажың ажилыңа, чигелделиг эм-нер алырынга дузалажып ту-рар. Хоочуннар-биле чылыг, чымчак чугаалажырга безин, оларның сеткили аажок өөрүүр болгай. Ынчангаш социал ажилдакчыларның ажилы ке-зээде чай чок. Шуйдан Мариана Байыр, Бай-Талдан Анай-Хаак Маадыр-оол, Ээр-Хавактан Байлак Бопар-оол, Тээлиден Чойган Салчак, Кара-Хөлдөн Шеңне Хертек, Кызыл-Дагдан Аяна Салчак, Хемчиктен Алды-най Кашак оларны, чымыштыг ажил-ижинге бердингени дээш, чону хүндүлээр. Төптүн арга-дуржулгалыг, хоочун повары Белекмаа Дажыевна Салчак чайгы үеде 100 ажыг уругга аш-чем хайындылары-биле эртенгинин 5 шактан эгелеп ажилдап турганын, ооң сагыш човангырын төптүн директору онзаалап демдегледип.

Бо чылын ТР-ниң өг-бүлө болгаш уруулар херектеринин талазы-биле агентилелинин эгелээшкени-биле респуб-ликада социал байдалы на-рын өг-бүлелерге картофель үрезиннерин үлээн. Бай-Тайга кожуунун социал төвү 110 өг-бүлөгө картофель болгаш ногаа үрезиннерин үлээн. Күзүн өг-бүлө бүрүзү дүжүдүн ажаап, ке-лир чылын тарыыр үрезиннерин курлавырлап алган.

Бай-Тайга кожуунун өг-бүлөгө болгаш ие-чашка дуза көргүзөр төвүнүн ажил-чорудул-газы бедиик деңгелде дээрзин эскердим. Найыралдыг коллек-тив чурттакчы чонун социал байдалын экижидер дээш, бүгү күжүн салып, кызымаккай ажил-дап турар болгаш, республикада үлгерлиг социал төптөринин би-рээзинге хамааржыр дээр болза, частырыг болбас.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Авторнун тырттырган чуруктары.

ТӨРЭЭН БУЛУҢУМ ТӨӨГҮЗҮ

«Кызыл-дустал» чоруур чылын
Кырган-ачам мону сөглээн:
Төрээн ынак булуңунун
Төөгүлүг арыннарын
Төлү болган кижиги бүрү
Дөгөрезил билген чорзун.
Төк кээп дүшкөн чери, суунга
Төнчү чокка ынакшырыда,
Төрөл аймак улусунун
Төөгүзүн билип турзун

деп улуг чогаалчының шүлүүн ажыглап, төрээн чериниң чаражын, тывызык-сыын, төөгүзүн сонуургап чоруурун анык-өскенге чагып, улуг улус уруг-дарыына номчуп берип чоруурун күзүрдир мен. Бодум хуумда шагда Алексей Арапчор чогаалчының «Тыва улустун мифтери болгаш тоолчургу чугааларын» дыка сонуургаан мен.

Мен Кур-Чер суурнуң кырган чурт-такчызы мен. Аңаа чурттап, ажылдап чорааш, суурумну долгандыр турар төөгүлүг черлериниң дугайында улуг назылыктардан айтырып алгаш, ажылдап турган үемде өөреникчилеримге сонуургадып чугаалап чораан мен. Школачы үемде чаа-ла колхоз тургустунуп турда, «Оңгача» деп суг бажы үнген черниң чоогунга огород тарып эгелзэн чүве. Чадырывыстан ырак эвесте элезинниг эрикке чаңгыс терек үнүп турган, элдеп чүве ол. Бир-ле катап улуг угбалар мынча деп чугаалаан: оолдар-даа, уруглар-даа таныштарының дугайында бижээш, ол терек адаанче суп каар, ол дүне дүшке албан кирер. Шынап-ла, дүн ортузунда бир-ле улуг, аар буттук чүве бисти дыка коргуткан, чүрек чарлып кал чаккан. Чер ээзи кээп чораан дээр. Ол черле коргунчуг чер, аъттың даваннарын безин дужаптар. Бертинген кижилер безин бар чүве ийин.

Суурдан ырак эвесте Чеди-Паш

деп чер бар. Ында «Совет Тыва» биле «Тиилелге» совхозтарның тараа тарыыр шөлү чаптылып чоруткан. Оюннар болгаш Салчактарның улуг девискээринге шаг-шаанда Чедерниң чеди бай алыш-кылары чурттап чорааннар, оларның хонуп чораан хонаштары ол. Бир катап чеди байлар аразында кымның оглу хөй эт чиптер болдур, ол кижиниң оглунуң ады-биле черни адаар деп маргышкан. Чеди пашты тип, этти дүлген. Оолдарның кайызы-даа хөй эт чип шыдаваан. Ол черни оолдарның ады-биле адавай, «Чеди-Паш» деп адай берген. Чеди-Паштың ховуларына тараа тарып турар үеде бригадтар төвүнге поварлар паш тип, эт хайындырарга, эт хөөп, көвүдей бээр, элдептер чер дээр. Кырганнар хөй-ле дамчыр чугааларны билер.

Чеди-Паштан ырак эвесте бир даг бар. Ол хүн үнер талада кылаңайнып чыдар. Бир-ле катап бис төреливис Маадыр Оюннуң өөнге чорувуста, акым ашак ол тейже көргөш, ол кылаң чер тейиниң меңи-дир, барып көрүңер, дыка чараш, калбак-калбак элезиннер та кайыын келген дээш, өрү тейлээр чорду. Ол база тоолчургу чугаа-дыр ийин. Черлер, даглар, тайга-сыннар-даа аттары анаа-ла тыттып келбес, ону болушкуннар, тоолчургу чугаалар езугаар адай бээр. Дириг амытаннар дугайында мифтер, тоолчургу чугаалар дыка-ла солун. Чижээ, ыт чүге эзере бээрл? Чаңгыс карактыг сыын, мөге кадай, ил-бичи Кара-Белек, Төрүүр-Даш, Бөрттүг-Тей, бук кырывас дээш-ле, дыка солун чүүлдер бар. Мындыг чүүлдер анык салгалга ажыктыг, чер-чуртунуң онза-гайына ынак болурунга, ооң төөгүзүн билип алырынга ужур-дузалыг.

Майя ДАРГАТ.

ХУУЛГААЗЫН «БОРБАК-АРЫГ»

Бистиң «Борбак-Арыг» ясли-садывыс чурумалдыг, чараш Шеми суурда, ырга кирген Борбак-Арыг чанында турар. Шулурадыр агып чыдар дамырак суун кежи эрткеш, арганың ужу-кыдыында турар анай-хаактар, хадың, дыттар тава-рып, садывыска чедер бис.

Шеминиң алдарлыг композитору Анатолий Монгуштуң чогааткан ырыларында Борбак-Арыгны алдаржыдып бижээнин улуг назылыг улус билер боор.

Тываның чогаалчылары Екатерина Танова, Чооду Кара-Күске, Сайлыкмаа Комбунуң бижээн шүлүктөрүндө көргүскени дег, арга-арывыс янзы-бүрү өңнерге хуулуп, солчуп, чуруттунуп, каастанып турарын шупту билер бис. База сурагыг чурукчулар И.Левитанның «Алдын күс», А.Саврасовтуң «Кара-баарзыктар ужуп келген», И.И.Шишкинниң «Кыш» деп алдарлыг чуруктарында көргүскени ышкаш, Борбак-Арыгның бойдузун чээрби дөрт чыл дургузунда чаштар-биле көрүп келдим.

Чылдың хуулгазын чараш үелеринде уругларывыс арыг иштинге дыштанып, ойнап-хөгөп, селгүүстеп, ында өзүп турар чараш чечектерни, ыяштарны магадап, катчимистерин чыып чип, курт-кымыскактарны көрүп, кушкаштарның тааланчыг уян ырын дыңнап, хектиң эдерин санап, черде дүшкөн чочагайлар-биле ойнап турар бис. Чазын эжеш аңгыр куштарны көөрге, чаражын! Дараазында итпик, хек куштар дээш, өөр куштар өрү дээрге өөрүшкүлүг ужуп хөглээр. Борбак-Арыг көргүзүг материалдары хөй. Чижээ: чочагайлар, бүрүлөр, каттар, мөөгүлөр, будуктар дээш, чүнү чок дээр. Чочагайларны уруглар чыып алгаш, будуктардан кажаа кылып алгаш, хойларывыс, инектеривис дээш, ойнааш

туруптар. Төжөк кырынга бир-ле чүлүкчүлүк алгаш: «Кым часпайн адаарып?» дээ чочагайлар-биле согуп мөөрейлежи бээр. Чочагайлар, бүрүлөр эккеп алгаш, дүрүткүлүк. Борбак-Арыгывыстың иштин ойнап-хөглээр, арыг агаарын тынар уругларның кадыгы быжыгар.

Кышкы үеде А.С.Пушкинниң кыш дүйнөсүндө дег, черниң кырын хуун чырынга көөрге, чайынналган ак хар ша кан, арга-арыг шаарарып, караңгы кылды көстүп, ынаар ыракта шивилер ногаарары ыяштарның будуктарында чайыннал кылаңнаан хыраалар хүн караанга янзы бүрү өңнерге чайнап тургулаар, чуга адаанда арыг, кылаң сугну көөрге, маданчыг.

Майның чылыг хуннеринде уруглар-ле походтап, Олег Тас-оолович Кууларны аъдын оочурлап мунуп турганывысты уруглар утпас.

Спортчу оюн «Хуулгазынның чуртче чорук» дыка солун болган. Ол спортчу оюн ада-иелер, башкылар, уруглар идекпей киришкеннер. Уруглар Борбак-Арыгга агаалап чорааш, койгун, диңчигеш көргө дыка-ла амырааннар. Ында койгун, диңчү өске хөөрүк, элик, хүлбүс дээш, оон-даа аңнар барын билер бис.

Уругларны чажындан тура төрөтүн тунга ынак болурунга чаңчыктырып, чаражын билиндирип өөредип турар бис. Кичи бойдус-биле быжыг харылзаалыг. Бойдус чокта амыдырап-чурттаары берге. Ында чараш, бай-байлак Борбак-Арыг чанында уруглар-биле ажылдап турарывыс дээр биске улуг өөрүшкү, аас-кежик.

Урана КУУЛА

кижизидикчи башкы, РФ-тиң өөредилгезиниң хүндүлүг ажылдакчы.

«Бай-Тайга» паригы.

Кыштың баштайгы айының эге хуннеринде бистиң республиканың девискээринге харның чаганы бүрүнү-биле кончуг элбек болгаш дески болган. Ооң-биле кады декабрь айда агаар-бойдус база чымчак, чылыг болуп турарындан чер-черлерде хаактаарына, дошка конькилээринге сонуургалдылар, спортчулар чаа хаак оруун изеп, хоккей ойнаар, конькилээр черлерни база хоорай, суурларда кудуп эгелзэн.

Ооң бир тодаргай херечизинге Бай-Тайга кожуунну хамаарыштырып болур. Бо кожууннуң мячилиг хоккейге сонуургалдыг спортчулары чыл бүрүдө спорттун бо хевиринге республика деңнелдиг улуг маргылдааларны доктаамал эрттирип турарлар. Кожууннуң чагыргазының даргазы Каң Каң-оолович Салчак-биле ужуражып, бо чылын кожууннуң удурткучулары кышкы сезонда аныктарның, школачыларның хостуг үезин, дыштанылганын канчаар организаптап турарын сонуургап айтырарымга, ол мынчаар харыылады:

— Шынап-ла, бистиң кожууннуң мячилиг хоккейге шилиндек командазы республиканың каш дакпыр чемпионнары болуп турар. Хоккейжилер дошка чүгле эки ойнап турар эвес, а харын республика хемчээлдиг улуг маргылдааларны бедик деңнелге организаптап эрттирип турарлар. Өске кожууннардан келген хоккейжилерни чүгле эки кылдыган дошка ойнадырындан аңгыда, оларның хонар-дүжер черин, аъш-чемин,

корум-чурумун база харыылаар болганда, ынаар дыка хөй улусту хаара тудуп турар бис.

Бо эгелзэн кышкы сезонда бистиң кожууннуң бүгү 8 сумуларында дошка чуңгулаар, ойнаар, маргылдаалар эрттирер эки шынарлыг чуңгуларны кудуп алдывыс. Ынчангаш ол чуңгуларга аныктар, школачылар хостуг үезинде арыг агаарга мага хандыр ойнап-хөгөп алыр. Өөреникчилер кичээлдерден хостуг үезинде чүгле компьютеринден салдынмай олуптурлар эвес, а харын хан-дамырының эргилдезин экижидип, кадыын быжыктырып, хоккей ойнаарына кончуг сонуургалдылар.

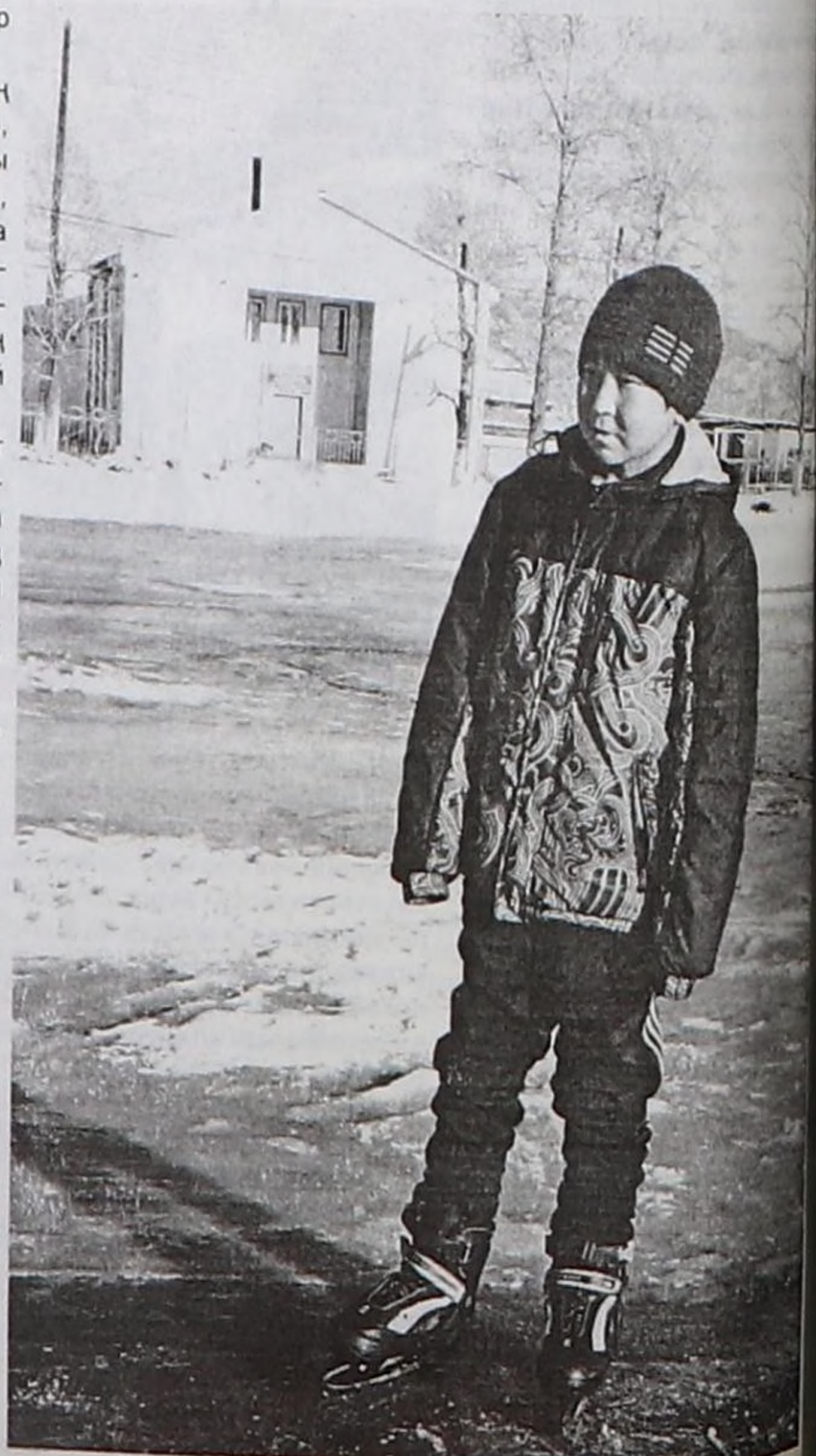
Спорттун бо хевир бистиң кожуунда кончуг массалыг апарган. Ооң уламындан эки ойнакчыларны шилиндек командага чыып алыры база белен. Мен бодум кожууннуң чагырга даргазының хүлээлгезин күүседип эгелзээр мурнунда Бай-Тал школазынга директорлап тургаш, мячилиг хоккейни сайзырадырынга база бодумнуң үлүг-хуумну киридим. Ам кожуун төвүндө ажылдап келгеш, Тээли суурнуң дал ортузунда, хөй чон чыгыр Культура бажыңының баарында шөлге, дошка чуңгулаар, маргылдаалар, янзы-бүрү оюннар эрттирер чуңгуну база кудуп алдывыс. Ол чуңгуга кежээки үеде чырык турары-биле ону дескиндир сайгылгааннарны база салып, чырыкты кирип тур бис. Кежээки үеде аңаа хөгжүм үнү база доктаамал дыңналыр. Ону чанында Культура бажыңындан хөгжүмнүг аялгалар ойнаар күштүг микрофоннарның ачызы-биле кылыр бис.

Кожууннуң төвүнге чуңгулаар, маргылдаалар эрттирер, чоннуң массалыгы-биле ойнаар чуңгунуң узуну 110 метр, дооразы 80 метр кылдыр куттувус. Бо чылдың төнчүзүнге чедир бо кудуп алган дожувуска республиканың хоочун хоккейжилериниң аразына маргылдааны организаптап эрттирер планнап турар бис — деп, Каң Каң-оолович чугаалады.

Анык удурткучу спортту шыңгы сайзырадып эгелзэнин чон, шынап-ла, чугаалажып турар болду. Владимир ЧАДАМБА.

Аеторнуң тырттырган чуруктары.

СЕС ЧУҢГУЛАРНЫ КУТКАН

Баштайгы чуңгулакчы.

«ЧИҢГИС-ХААН» ЧАЛАП ТУР!

жиликтерниң эң-не ынак
ирпалы Чаа чылга че-
санныг-ла хүннер арткан.
айның аңгы-аңгы албан
изацияларының коллек-
ерин, «корпоратив» деп
рывыс, байырлалын
каая эрттирер деп-ле
эр болгай. Бүдүн чыл
тунда ажилдааш, үнүп
Чаа чылды уткуп, колле-
ы, эш-өөрү-биле ойнап-
п, культурлуг дыштанып
ын кым күзевес боор. Ын-
ш хөй кижилер олурар хостуг,
м, чырык, чылыг, аъш-
амданныг, оюн-тоглаа
ер башкарыкчыларлыг,
р өртектиг черлер дилеп
эр.

зыл хоорайда куда-дой,
палдар өргээлерин кижилер
четпес хөй. Ынчалза-даа
га эки диртип, бодунуң
шупту талазы-биле бедик
де тудуп чоруур өргээлер

Оларның бирээзинге Кы-
орайның барыын талазын-
ар «Чиңгис-Хаан» өргээзи
жыр. Аңаа хылбык байыр-
куда-дой, юбилейлер, уруг
и, сактыышкын дою дээш,
тирбес дээр. Келген аал-
а эптиг байдалды шупту
-биле дүүштүр кылган:

н 500 кижилер хостуг олуруп,
өглээр зал, тон азар улуг
чымчак диванга манажып
оие, аштанып, арыглары
ер, хөй көрүнүктөр, улуг
квадрат метринге өйлөп
ытырган сайгылгааннар,
нарлыг хөгжүм аппара-

«Чиңгис-Хааның» ээзи Сүт-
зы Лена Хензиг-ооловна
Новосибирскиниң са-
перация университетин
ш, 2002 чылга чедир коо-
я шугумунга бухгалтерлеп
ааш, үениң негелдези-
уу ажил-агый ажилдып
рга тургустунуп кээрге,
тиниң кеменилге черин,
гис-Хаан» өргээзин 2013
ноябрь айда ажилдып ал-
— ийи ажи-төлдүң ынак
Улуг оглу Дмитрий Томск

Лена Хензиг-ооловна ДОНГАК.

хоорайның эмчи институтунуң
доозукчузу, кызы Диана ол-ла
хоорайда экономист мергежилде
өөренип турар.

Лена Хензиг-ооловнаны чүгле
хуу сайгарлыкчы эвес, сонуур-
галдары хөй талаалыг кижилер
дээрзин эскердим. Тыва чогаал-
ды, чогаалчыларны, театр уран
чүүлүн, артистерни аажок билир,
улуг сонуургал-биле чугаалаар
кижи болду.

— Чараш өргээнерниң адын
чүге «Чиңгис-Хаан» деп адап
алган силер, Лена Хензиг-оол-
овна?

— Улустуң каас-чараш байыр-
лалдарын эрттиреринге адаары,
дыңналыры чараш, улус-чонну
сонуургадып, сорунзалаптар ат-
биле адаар деп бодап алган мен.
Чиңгис-Хаанга улус дыка ынак
болгай, ылаңгыя эр кижилер.

— Чеже кижилер ажилга хаара
туттунганыл? Эң кол кижилер по-
вар боор болгай, олар тускай
эртемниг бе?

— Ниитизи-биле 12 кижилер
ажылдап турар. Кол поварла-
рывыс Лидия Алексеевна Оюн,
Надежда Ыды-ооловна Монгуш
мурнунда «Өдүген» аалчылар
бажынының ресторанынга ажил-
дап турган дуржулгалыг повар-
лар. Поварның дузалакчызы
Людмила Артуровна Донгак база
улуг арга-дуржулгалыг, тускай
негелде езугаар ажилдап турар.
Бо үеде ресторан бизнесси ажи-
дып алырынга негелделер дыка
шыңгыраан болгаш, тускай
эртем-билиглиг, дуржулгалыг
ажылдакчыларны ажилдадып
турар бис.

— Кандыг-даа байырлалды
эрттирерин, хөгжүм каасталга-

зы, ону башкаар кижилерден
база дыка хамааржыр болгай.
Силерде кандыгыл?

— Ол талазы-биле үргүлчү
кады ажилдап турар улзуувус
профессионал артистер: Сайзуу
Алексеевна, филармонияның
аныяк «сылдыстары» Хүлер,
Аңчы Салчак, Сылдыс Сендаа.
Олар чыылган чонну ойнадып-
хөгледир талазы-биле сурагжаан
артистер-дир.

Ылаңгыя бо чылдың Чаа
чылын уткуурда, «Анай-Хаак»
студиязының артистери Игорь
Ондар, Роман Ондар, Шыңгыраа
оларның киржилгези-биле онза-
гай программа белеткеп алган.
Олар бистин өргээвиске Соок-
ирей, Харжыгаштарның дыка
солун хөглүг-баштак оюннарлыг
кежээлерни эрттирер деп план-
нап турар. Улуг улуска таарыш-
тырган 80 чылдарның ырылары
база бар.

— Чаа чыл байырлалының
кандыг онзагай аъш-чемнери
турарыл?

— Бистин поварларывыстың
кылган аъш-чеми салаттардан
эглээш, изиг чөмгө чедир, доо-
зазы дыка чаагай, амданныг.
Олар бир-ле чаагай чөмни бот-
тары-даа чогаадыптар, холу
чөмзиг улус. «Чиңгис-Хааның»
поварларының чогаатканы «Хаан
чеми» деп үскен далган, дүлген
эът-биле кылган чөмин сүмелээр-
дир мен.

— Ачы-буян ажилы чору-
дуп турар силер бе, Лена Хен-
зиг-ооловна?

— Ийи чыл улай ТР-ниң өг-
бүлө болгаш уруглар херек-
териниң талазы-биле агентиле-

лин таварыштыр социал байдалы
берге өг-бүлелерниң ажи-төлүн
Уруглар хүнү — июнь 1-де, Чаа
чылда байырлалдарын 200 уруг-
га эрттирген бис. Бо Чаа чылда
база 200 уругга халас эрттирер
бис. Ол ышкаш бичии уруглар
дою азы сөөлгү сактыышкын
кежээлеринге үргүлчү чиигелде-
ни кылып, чагыкчыларывыстың
шыдалынга таарыштыр эрттирип
берип турар бис.

Ийи хүн улай «Чиңгис-Хаанга»
чедеривиске, Лена Хензиг-оол-
овна холунда аштаныр пөс ту-
дупкан, чай чок-ла ажилдап
турар болду. Ол бодунуң улуг
өргээзинде кылыр ажилдарның
хөйүн биске көргүстү. 400 кв метр
улуг шөлдүг бажыны ажаап-
тежээр дыка берге: коммуни-
кациязы, чылыдылгасы, дериг-
херексели, кухнязы санитарлыг
негелделерге дүүштүр кылдыган
турар ужурлуг. Хууда сайгарлык-
чы кижилерге ажил-агый эгелеп
алырынга бо дыка эки, эптиг үе-
дир деп ол санап чоруур. Мындыг
улуг өргээни ажылгап, оң ажил-
агыйын удуртурун шыдаар-ла
кижи шыдаар. Ажилгыр, тура-
сорукутук кижилер болгаш, ол бүгүнү
шыдап турары оң бо өргээзинде
хүннүң чоруп турар ажилдар-
дан көскү. Лена Хензиг-ооловна
ажылынга шын-на сеткили-би-
ле бердинген, аңаа ынак кижилер
болду. Ажылынче байырлалче
ышкаш, ажил соонда бажынынче
өөрүшкүлүг чанары дег аас-кежик
кайда боор.

Алдынай СОЯН.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ
тырттырган чуруктары.

Байырлалдар эрттирер «ЧИҢГИС-ХААН» өргээзи
Кызыл хоорайның Заводская кудумчусунда 2 а
дугаарлыг бажында аалчыларын манап тур.
Харылзажыр телефону: 8-923-385-05-75.

Викторина «Золотые елочные игрушки»
3+ тел.: 2-11-41
80-й юбилейный театральный сезон

Волшебный лес
Викторина «Золотые елочные игрушки»
Музыкальное оформление Николая Лопаткина
Сказка идет на русском языке
Принимаем заявки на новогодний выездной спектакль «Волшебный лес». На стационаре спектакль «Смышленный мышонок в Австралии» и околочелочное представление с Дедом-Морозом и Снегурочкой.

5+ тел.: 2-11-41
80-й юбилейный театральный сезон
ЗАУРА МИХИЛ

«Смышленный мышонок в Австралии»
Музыкальная сказка
РЕЖИССЕР — СЮЗАННА ООРЖАХ
ХУДОЖНИК — МАЛНАЯ ХОМУШКУ
КОМПОЗИТОР — АЯЛА ОЮП
БЛЕТМЕЙСТЕР — ЖАННА АЕМЧИК

ОКОЛОЧЕЛОЧНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ

Реклама

«СЛАДКИЙ МИР» магазин Россияның сур бүүрүкчүлеринин белеткеп кылганы Чаа чылдың барааннарын, а ол ышкаш кондитер кылыгыларын, чем продуктуларын Абакан хоорайның өртээ садып алырын чурттакчыларга саналдап

Адреси: Кызыл хоорай, Загородный переулок, 25, «Обувь» баазасы, склад №7; Складская, 1в, тел. 6-61-15.

Телевирлиг үндезинге

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на ра

Начало работы курсов по мере комплектования групп.
Справки по телефону: 2-74-26; 8-923-382-8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю в сфере образования Республики Тыва.

УАЗ автомашинага арты кезектерни

барын садып ап, чогуу чагыдып ап болур. Чагыдар болза, ө 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайн хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17», Интернациональная кудумчу (2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-ИП ФАТТЕВ А.Ю. ОГРНИП 31517190-Телевирлиг үндезинге

Садыг-тудуг компаниязы «СТРОЙ МАСТЕР»

Кылып турар ажилдарывыс: бажыңнар, садыглар, гар Тудуг материалдары, соңгалар, эжиктер, газобетон, гипсо болгаш белем бажыңнар комплектилерин, бензоэлектрон ментилер, быжыглаашкын (крепеж), пластик соңгаларга чүүлдер садып турар бис. ОТП-Банк, Альфа-банклар тав тыр чээлиге база садып ап болур.

Тел.: 8-923-555-77-27; 8(39422)2-27-27. Адреси: Кочетов кудумчузу 162/1.

Телевирлиг үндезинге

Кара болгаш өңнүг металлдарның бузундуг рын хүлээп ап турар бис. Өртээ аар. Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 94. «Одежда» баазасы. Тел.: 8-923-384-38-78.

Телевирлиг үндезинге

Чадаананың онкология эмнелгезинге эмнедип чыткаш, м **Тамара Сарыгларовна КОШКАР-ОЛДУ** эмнеп турган зинге болгаш медсестраларга, угбамны ажаап, чемгерип т ажилчыннарынга болгаш Алдан-Маадырдан келген кудалар ажилдап чораан коллективинге, кензэттерим Салбакай Шож на Монгушка, Чойганмаа Кара-Сүрүновна Монгушка, дунмал Валерага, Костяга, Генага, Верага, Надяга болгаш Шагаан- дан келген дунмаларымга, угбамны сөөлгү оруунче үде аягы-шүжүгнү деңге үлежип, моральдыг болгаш материа дузаны көргүскени дээш, үнген, кирген чонумга, кожалар четтиргеними илередип олур мен.

Мария КҮЖҮГЕТ Кызыл хоорай.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чылдазын чарлап тур. «ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ»!!! деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл—чолаачылар эргениң шынзылгасы не- геттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредире-биле чылда доктаамал чоруп турар:

- «А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;
- айылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);
- пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техни- муму;
- бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир- ровказы;

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскерттир арга бар, өөренип турар киж и бүрүзүңе онзагай кичээлгей.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555
Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң Өөредилге адырыңа хайгаарал албаны тывыскан. Телевирлиг үндезинге парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЯ

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Бичемей Виктор Коллович** о предоставлении земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения на праве аренды сроком на 49 лет, для сельскохозяйственного использования, общей площадью 342621,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:0000000:111, расположенного по адресу (имеющиеся ориентиры): Республики Тыва, Тоджинский район, с.Тоора-Хем, местечко «Дарган-Даг». В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист по ЗО И архитектуре Ондар Ш.Б.

В администрацию Тоджинского района поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Бичемей Виктор Коллович** о предоставлении земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения на праве аренды сроком на 49 лет, для ведения личного подсобного хозяйства, общей площадью 25000,0 кв.м., с кадастровым номером 17:11:1301001:200, расположенного по адресу (имеющиеся ориентиры): Республики Тыва, Тоджинский район, с.Тоора-Хем, местечко «Дарган-Даг». В рамках действующего законодательства в течении 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Тоджинского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Ведущий специалист по ЗО И архитектуре Ондар Ш.Б.

Педиатр (бичии уруглар эм-чизи) база гастроэнтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи Нина Уйнуковна Доспанчик 18 харга чедир уругларны хүлээп турар.
Адреси: Кызыл хоорай, Кали-нин кудумчузу, 3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон:
8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116
Телевирлиг үндезинге парлаан.

Кызыл хоорайда хуужуттунган чер садып тур мен.
Тел: (8394-22)5-00-52
Телевирлиг үндезинге парлаан.

Чаа эт-септи **1000** рубльге садып турар: столдар, прихожая-лар, стеллажтар, ТВ тумбалар база еске-даа чүүлдер бар.
Тел.: 8-903-077-74-74.
Телевирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар **Ш.М. СУВАН.**
Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал- терия — 2-18-10.
КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катан үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.
Тираж 4582. Номерни парлагаче дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000073- БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуни- лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Респуб- талазы-биле эргелели «Шын» солунну **2012 чылдың декабрь 3-те** бүртүк Херечилелдин дугаары — **ПИ № ТУ17-00068.** Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыңан материалдарның авторларының бодалдары редак- туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш еске-даа фак- лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.